

■ Μάχες και Ναυμαχίες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως

Ἡ Μάχη τοῦ Μαρτίνου*

† 29ῆ Ἰανουαρίου 1829

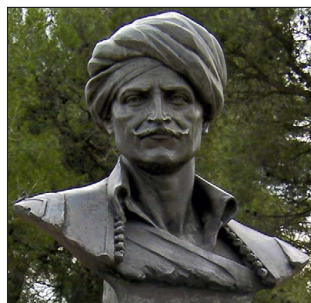
*Νίκη τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στὸ Μαρτίνο Λοκρίδος
κατὰ τῶν Τούρκων τοῦ Μαχμουὺτ Πασᾶ*

Τέσσερις μῆνες πρὶν τὴν Μάχη τοῦ Μαρτίνου, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1828, οἱ πρεσβευτὲς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εἶχαν διάσκεψι στὸν Πόρο καὶ συζήτησαν γιὰ τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος, καθορίζοντας αὐτὰ μέχρι τὸν Ἴσθμὸ τῆς Κορίνθου.

Ἐπρεπε νὰ ἀποδείξουν οἱ Ἕλληνες, ὅτι μὲ τὶς δικές τους τὶς δυνάμεις ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὰ σύνορα ἐπάνω ἀπὸ τὴν Λαμία, στὴν γραμμὴ Ἀμβρακικοῦ – Παγασητικοῦ.

Στὴν *de facto* αὐτὴ καταστάση συνέβαλε ἀνατρεπτικὰ ἡ Μάχη τοῦ Μαρτίνου.

Ὁ Ἀρχιστράτηγος τοῦ Ἀγῶνος Δημήτριος Ὑψηλάντης διατάζει τὸν Βᾶσο Μαυροβουνιώτη, μὲ τὴν 6ῃ χιλιαρχία, νὰ ἐγκατασταθῆ στὴν ὄχυρὰ καὶ στρατηγικὴ θέσι τοῦ Μαρτίνου, ὅπως γράφει ὁ ἀγωνιστὴς καὶ συγγραφέας τοῦ Ἀγῶνος Νίκος Κασομούλης.

Προτομὴ τοῦ Βάσου Μαυροβουνιώτη, στὴν Πονηγκόριτσα τοῦ Μαυροβουνίου.
(1790-1847)

Ὁ Μαχμουὺτ Πασᾶς ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν Λαμία μετὰ τοῦ Καριοφίλ-Μπέη (Τουρκαλβανός) μὲ 4.000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεις.

Στὸ ἄκουσμα τῆς καθόδου τῆς στρατιᾶς τοῦ Μαχμουὺτ ὁ πληθυσμὸς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πανικοβάλλεται καὶ ἐγκαταλείπει τὶς ἐστίες του, μετακινώντας καὶ τὰ κοπάδιά τους, σὲ ἀπρόσιτες περι-

οχές, αρκετοί δὲ καταφεύγουν στὰ νησιά.

Ο Μαχμούτ προελαύνει πρὸς νότον καὶ σκορπίζει τὸν φόβο καὶ τὸν τρόμο. **Κ**αταλαμβάνει τὶς Θερμοπύλες, τὴν Ἄμπλιανη, τὸ Κάστρο τῆς Μπουδουνίτσας καὶ τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, 24ῆ Δεκεμβρίου τοῦ 1828, ἔφθασε στὸ Τουρκοχώρι.

Ο Μαχμούτ θέλει νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸν Ὁμέρ Πασᾶ τῆς Χαλκίδος στὴν Θήβα, ἀλλὰ κρατᾶει μυστικὴ τὴν διαδρομὴ, τὴν ὁποία θὰ ἀκολουθήσῃ.

Εἰσέρχεται στὴν Λειβαδιά, ἣ ὁποία ἔχει ἐκκενωθῆ ἀπὸ τὸν Χατζηπέτρο καὶ τὴν φρουρά, καὶ ἀποφασίζει νὰ κτυπήσῃ τὸ Μαρτίνο. **Σ**τέλνει μῆνυμα στὸν Ὁμέρ Πασᾶ τῆς Χαλκίδος νὰ κτυπήσῃ καὶ αὐτὸς τὸ Μαρτίνο.

Ἄν οἱ δύο στρατιές κτυποῦσαν τὸ Μαρτίνο θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀντέξῃ, ἀλλὰ εἴτε ἀπὸ κακὴ συνεννόησι, εἴτε ἐπειδὴ ὁ Μαχμούτ ἤθελε νὰ δρέψῃ μόνος του τὶς δάφνες, προχώρησε ταχύτερα πρὸς τὸ Μαρτίνο.

Περναίει τὸν Ὁρχομενὸ, τὴν Σκριποῦ, τὸ Λοῦτσι καὶ φθάνει, μὲσω Δένδρης, κοντὰ στὴν Τσοῦκα τοῦ Μαρτίνου.

Εκεῖ γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μαχμούτ, ἀπὸ τὰ παρατηρητήρια τοῦ Μαυροβουνιώτου, τὰ ὁποία ἦσαν στὸν λόφο τῆς Τσοῦκας μὲ τὰ αἰωνόβια πεῦκα.

Ἀμέσως εἰδοποιεῖται ὁ Μαυροβουνιώτης, ὁ ὁποῖος καταφθάνει ἔφιππος μὲ ὀμάδα ἀνδρῶν, παρατηρεῖ τὴν διατάξι τῆς Τουρκικῆς στρατιᾶς καὶ ἀντιλαμβάνεται, ὅτι οἱ Τούρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ἐπιτεθοῦν.

Εν τῷ μεταξύ ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν Τούρκων πλησίαζε πολὺ καὶ συνεπλάκησαν μὲ Ἕλληνες. **Π**ληγώθηκε ἓνας ἐκ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ὑπεχώρησαν τακτικὰ καὶ ἐπέστρεψαν στὸ Μαρτίνο, ὅπου ὁ Μαυροβουνιώτης ἐπιθεώρησε καὶ συμπλήρωσε τὰ ὀχυρωματικὰ του ἔργα.

Ο Μαχμούτ ἔφθασε τὸ σούρουπο στὸ Μαρτίνο καὶ στρατοῦδευσε δυτικὰ τοῦ χωριοῦ.

Ο Μαυροβουνιώτης βλέπων τὸν ὄγκο τῆς τουρκικῆς στρατιᾶς τοῦ Μαχμούτ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖτο ἀπὸ 3.000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεῖς, ἔστειλε ἀγγελιοφόρο στὸν Εὐμορφόπουλο, ὁ ὁποῖος ἦταν στὸ Γαΐδουρονήσι τῆς Ἀταλάντης μὲ τὴν χιλιαρχία του, νὰ ἔλθῃ τὴν πρωΐαν τῆς 29ης Ἰανουαρίου τοῦ 1829 στὸ Μαρτίνο γιὰ ἐνισχύσεις.

Αὐτὸς ὅμως δὲν ἦλθε. Ὁ δὲ ἐκατόνταρχος Γ. Σκουρτανιώτης, μὲ ἐκατὸν Θηβαίους, παραβιάσας τὴν διαταγή, ξεκίνησε γιὰ νὰ βοηθήσῃ.

Ἡ διεξαγωγή τῆς μάχης περιγράφεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς Ν. Κασομούλη, Γ. Τσεβᾶ καὶ Τριαντάφυλλο Παναγιώτου.

Αναφέρεται, ὅτι τὴν πρωΐαν τῆς 29ης Ἰανουαρίου 1829 οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὴν καθιερωμένη προσευχή, ἦσαν ἔτοιμοι γιὰ ἐπιτεθοῦν.

Ο ἴδιος ὁ Μαχμούτ δὲν εἰσῆλθε στὸ Μαρτίνο, διότι ἂν ἔμπαινε πιθανότατα νὰ τὸν εἶχαν σκοτώσῃ, ἀλλὰ ἔφιππος συντόνιζε τὴν μάχη ἀπὸ τὰ ἀλώνια, ὅπου εἶχε στρατοπεδεύσει καὶ περιμένε νὰ καταστρέψουν τὸ Μαρτίνο οἱ ἄνδρες του, γιὰ νὰ περάσῃ νικητής, ἐν μέσῳ πτωμάτων καὶ ἐρειπίων.

Αλλὰ, ὁ Μαυροβουνιώτης ἔστειλε μιὰν ομάδα ἀπὸ Μαρτιναίους βοσκούς, μὲ τὸ κοπάδι τους, τὸ ὁποῖο τὸ κατηύθυναν μέχρι τὸ στρατόπεδο τῶν Τούρκων καὶ ἐμφανίσθηκαν τὸ πρωῒ ὥσ᾽ ἀν νὰ πηγαινὰ νὰ μαζέψουν τὰ πρόβατά τους.

Τὸ ἵππικὸ τῶν Τούρκων, τὸ ὁποῖο ἦταν ἤδη ἔτοιμο γιὰ ἔφοδο, κυνήγησε τοὺς βοσκούς γιὰ νὰ τοὺς αἰχμαλωτίσῃ, ἀλλὰ τὰ ἄλογά τους ἐνεπλάκησαν μὲ τὸ κοπάδι καὶ οἱ βοσκοὶ βρῆκαν τὸν χρόνο νὰ ἀπομακρυνθοῦν, ὑποχωρῶντες καὶ πυροβολῶντες.

Στὸ ἄκουσμα τῶν πυροβολισμῶν, ὅλο τὸ ἵππικὸ τῶν Τούρκων ἀκολούθησε τοὺς ἀρματωμένους βοσκούς μέχρι τὸ κέντρο τοῦ χωριοῦ, ὅπου ἐκεῖ κρύφθηκαν στὰ σπίτια καὶ ἐνώθηκαν μὲ τοὺς ἄλλους ἀμυνομένους.

Οἱ Μαρτιναῖοι εἶχαν κτίσει τίς πόρτες τῶν σπιτιῶν καὶ τὰ παράθυρα μέχρι τὴν μέση, ὥστε νὰ τὰ μετατρέψουν σὲ πολέμιστρες, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ οἱ γυναῖκες γέμιζαν τὰ καρυοφύλλια καὶ οἱ ἄνδρες σκόπευαν καὶ πυροβολοῦσαν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. **Γ**ι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶχαν κανένα νεκρὸ, ἐκτὸς τοῦ πληγωμένου τῆς πρώτης ἡμέρας, στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ πετροκτίστου οἰκισμοῦ τῆς Τσοῦκας, ὁ ὁποῖος τελικῶς ὑπέκυψε στὰ τραύματά του.

Ο Μαυροβουνιώτης είχε κατανείμει τὸν στρατό του στὸ κέντρο τοῦ χωριοῦ καὶ στὴν πλατεία, γύρω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

Ο ἴδιος ὁ Μαυροβουνιώτης, μὲ μιὰν ὁμάδα ἐμπειροπολέμων στρατιωτῶν, ἦταν ταμπουρωμένος στὴν ἄλλη πλατεία μὲ τὰ πλατάνια. **Ε**πίσης, κατὰ μῆκος τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, εἶχαν ἀναπτυχθῆ καὶ ταμπουρωθῆ στὰ σπίτια ἀνώνυμοι στρατιῶτες καὶ ἀνώνυμοι κάτοικοι τοῦ Μαρτίνου, οἱ ὁποῖοι πολεμοῦσαν «ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν».

Τὸ ἵππικὸ τῶν Τούρκων ἀκολουθεῖ τοὺς βοσκούς, οἱ ὁποῖοι ἴσως στὴν πραγματικότητα εἶναι ἐμπειροπόλεμοι στρατιῶτες, καὶ εἰσέρχεται, χωρὶς νὰ καταλάβῃ κάτι, μέχρι τὴν κεντρικὴ πλατεία τοῦ χωριοῦ, ὅπου ὁ Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν.

Απόλυτη σιγὴ ἐπικρατεῖ... **Μ**όνον οἱ ὄπλεις τῶν ἀλόγων ἀκούγονται.

Οἱ Τοῦρκοι νομίζουν ὅτι τὸ χωριὸ ἔχει ἐγκαταλειφθῆ.

Ένας ἄνδρας, ὁ ὁποῖος ἠγεῖται τοῦ ἵππικοῦ τῶν Τούρκων, στέκεται ἐνώπιον τοῦ Ναοῦ καὶ μὲ μέτωπο πρὸς τὰ ἀνατολικά σπίτια (ἴσως κάτι νὰ εἶδε μέσα στὰ σπίτια) μιλά στὰ ἀρβανίτικα πρὸς τοὺς Μαρτιναῖους: «**Ο**σοὶ κρύβονται στὰ σπίτια νὰ παραδοθοῦν, εἰδὲ μῆ, θὰ σᾶς κάψουμε ζωντανούς».

Οἱ Μαρτιναῖοι τοῦ ἀπήντησαν μὲ ἓνα «*Μολὼν Λαβέ*»... **Τ**ὸν ἔβρισαν στὴν γλῶσσά του καὶ πρὶν προλάβῃ νὰ ἀντιδράσῃ, ἀκούσθηκε πυροβολισμὸς καὶ μιὰ σφαῖρα τὸν κτύπησε στὸ κεφάλι.

Απὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σπίτια, ὅπου εἶχαν ταμπουρωθῆ ὁ ἑκατόνταρχος Μαυροδημος μὲ 100 ἀρματωμένους Μαρτιναῖους, προῆλθε ἡ σφαῖρα ἡ ὁποία βρῆκε τὸν Τουρκαλβανὸ στὸ κεφάλι.

Πέφτει νεκρὸς, μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄλογό του, στὸ χῶμα.

Τότε μιὰ φωνὴ ἀκούγεται ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, γύρω ἀπὸ τὴν

πλατεία καὶ πιὸ πέρα ἄκομη, «*φωτιά!!!*» καὶ ἓνας καταγιγισμὸς πυρὸς σωριάζει σχεδὸν τοὺς μισοὺς καὶ πλέον καβαλαρέους Τούρκους στὸ χῶμα.

Οἱ Τοῦρκοι λυσομανοῦν καὶ προσπαθοῦν νὰ σκαρφαλώσουν στὰ σπίτια. **Τ**ὸ πυκνὸ ὁμως ντουφεκίδι ἀπὸ τὰ σπίτια-πολεμίστρες τοὺς ἀποδεκατίζει.

Δεύτερη και τρίτη φορά επιτίθενται, αλλά οί περισσότεροι πέφτουν νεκροί.

Προσπαθοῦν νὰ εὗρουν ὁδὸ διαφυγῆς, ἀλλὰ οί παράδρομοι τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, τὰ στενὰ σοκάκια, ἔχουν κτισθῆ με πέτρες καὶ λάσπη. Μόνος δρόμος τοὺς ἔχει ἀπομείνει ὁ ἴδιος δρόμος, με τὸν ὁποῖον εἰσῆλθαν στὸ Μαρτίνο. Ἄλογα ἀφηνιασμένα, χωρὶς ἀναβάτες, στριφογυρίζουν χλιμιντρίζοντα καὶ ποδοπατοῦντα τὸ πεζικὸ τῶν Τούρκων, τὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦσε τὸ Ἴππικό.

Καταλαμβάνονται ἀπὸ πανικὸ καὶ τρέπονται σὲ φυγή.

Ἐκείνη τὴν ὥρα ἐκεῖ στὴν πλατεῖα με τὰ πλατάνια, ὁ Μαυροβουνιώτης καὶ ἄλλοι ἀγωνιστὲς ἐξέρχονται ἀπὸ ταμπουρωμένα σπίτια, με γυμνὰ ξίφη, καὶ ὀρμοῦν ἐπάνω στοὺς Τούρκους, οί ὁποῖοι τρέπονται εἰς φυγὴν, ὁ καθένας γιὰ νὰ σώση τὸν ἑαυτό του...

Στὴν πρώτη πλατεῖα, μπροστὰ στὴν Ἐκκλησία, ἔπεσαν πολλοὶ Τούρκοι νεκροί, ἀλλὰ δὲν ἐδόθη μάχη σῶμα με σῶμα. Ὅλοι οί Ἕλληνες ἦσαν ταμπουρωμένοι στὰ σπίτια καὶ πυροβολοῦσαν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, οί δὲ περισσότεροι Τούρκοι νεκροὶ ἦσαν καβαλαρεοὶ καὶ ἔδιναν καλλίτερο στόχο.

Ἀλλὰ, καὶ στὴν πλατεῖα με τὰ πλατάνια, ὅπου ἐδόθη ἡ μάχη σῶμα με σῶμα, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μαυροβουνιώτη, οί Τούρκοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀντισταθοῦν, ἐφ' ὅσον εἶχαν καταληφθῆ ἀπὸ φόβο καὶ ἔτρεχαν νὰ σωθοῦν.

Καὶ ἐκεῖ δὲν ἐφρονεῦθη κανένας Ἕλληνας, ἀλλὰ ἔγινε μεγάλη σφαγὴ τῶν Τούρκων.

Τὴν χρονικὴ αὐτὴ στιγμή ἔφθασε καὶ ὁ ἐκαντόταρχος Γ. Σκουρτανιώτης με 100 Θηβαίους, ἀπὸ τὸ Γαϊδουρονήσι τῆς Ἀταλάντης, παραβιάσας τὴν διαταγὴ τοῦ Εὐμορφοπούλου.

Ὁ Μαυροβουνιώτης καταδίωκε τοὺς Τούρκους χωρὶς νὰ τοὺς δώση τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀνασυνταχθοῦν, ὅποτε αὐτοὶ οί ἴδιοι ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὸ Μαρτίνο κυνηγημένοι, παρέσυραν καὶ τίς ἐφεδρῖες, ἀλλὰ καὶ τὸν Μαχμούτ, σὲ ἄτακτο φυγῆ.

Ἡ μάχη μέσα στὸ Μαρτίνο ἐπισφραγίσθηκε με τὴν κατάληψιν τοῦ στρατοπέδου τῶν Τούρκων.

Ὁ Μαυροβουνιώτης ὤρμησε νὰ αἰχμαλωτίση τὸν Μαχμούτ, ἀλλὰ ἐκεῖνος ἔφυγε ἔφιππος μαζί με τίς ἐφεδρῖες καὶ τὰ ὑπολείμματα τῆς στρατιᾶς του. Πολλὰ λάφυρα ἔπεσαν στὰ χέρια

τῶν Ἑλλήνων: ἄλογα, σκηνές, ὄπλα, σπαθιά καὶ πολλὰ βαρέλια μὲ μπαρούτι, ἐνῶ οἱ τουρκικὲς σημαῖες ἀνῆρχοντο, ὅπως μᾶς μεταφέρουν συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, σὲ ἐννέα.

Ἡ καταδίωξις βέβαια συνεχίσθηκε (Ν. Κασομούλης) –ἕως 1-1/2 ὥρα πέραν τοῦ Μαρτίνου, μὲ αἰχμαλωτισμένα τὰ ἄλογα τῶν Τούρκων στὸ Μοναχοῦ καὶ πέρα ἀπὸ τὴν Τσοῦκα, μὲ τοὺς Ἕλληνες νὰ συνεχίζουσαν νὰ πυροβολοῦσαν καὶ ἀποδεκατίζουσαν τοὺς ἐχθρούς.

Τέλος, «αἰφνιδίως ἀνέσκυψε βαρὺς χειμῶν», γράφει ὁ συγγραφέας τοῦ Ἀγῶνος, Ν. Κασομούλης, πρὸς ἔτι μεγαλύτεραν ταλαιπωρίαν τῶν ἀποχωρούντων Τούρκων.

Ὁ δὲ Μαυροβουνιώτης ἐπέστρεψε στὸ Μαρτίνο, ὅπου ἔσφαξαν ἀρνιά καὶ ἐώρτασαν μέχρι τὸ πρωῖ, ἐνῶ τὸ χιόνι εἶχε σκεπάσει τὰ πάντα, μέχρι τὶς στέγες τῶν σπιτιῶν, διακόπτον κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὸ Μαρτίνο.

Αὐτὸ συνετέλεσε στὸ νὰ μὴν μεταδοθῆ ἀμέσως ἡ νίκη στὸ Μαρτίνο. **Ἐνα** ἀνακοινωθὲν τοῦ Γενικοῦ Στρατοπέδου τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀράχωβα, μαρτυρεῖ ὅτι ἔκανε ὀκτῶ ἡμέρες νὰ φθάσῃ ἐκεῖ τὸ ἄγγελμα τῆς νίκης:

Ἀράχωβα 6 Φεβρουαρίου 1829

«Ἐχθές, παρ' ἐλπίδαν, ἔφθασαν ἐδῶ, καταπαγωμένοι, δύο στρατιῶται ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ Βάσσου, φέροντας ἀγγελίας χαροποιᾶς καὶ σπεύδω νὰ ἀναγγεῖλω μιὰ λαμπρὰν νίκην τοῦ σώματος τούτου εἰς Μαρτίνο».

Λίγο μετὰ τὸ τέλος τῆς Μάχης, ἐφανίσθηκε καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ τῆς Χαλκίδος, στὸ γειτονικὸ χωριὸ Κόκκινο. **Μαθὼν** δὲ γιὰ τὴν συντριβὴ τοῦ Μαχμοῦτ, δὲν τόλμησε νὰ ἐπιτεθῆ, ἀλλ' ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ὀπίσω...

Ὅλους τοὺς Τούρκους νεκρούς οἱ Μαρτιναῖοι τοὺς ἔθαψαν στὴν πλαγιά ἐνὸς ρέματος ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό.

Τὸ σπουδαιότερο ἀποτέλεσμα τῆς νικηφόρου Μάχης τοῦ Μαρτίνου γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ἦταν ὅτι ἀπέτρεψαν τὰ τουρκικὰ σχέδια ἀνακαταλήψεως τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι δόθηκε ἡ δυνατότης στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια νὰ διαπραγματευθῆ ὑπὸ

διαφορετικούς, εὐνοϊκώτερους ὄρους, τὰ σύνορα τοῦ ἀνεξάρτητου, νεοσύστατου Ἑλληνικοῦ κράτους.

*Τῶν ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν
εὐκλεῶς ἀγωνισαμένων
ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἔθνους ἡμῶν ἀγῶσιν,
καὶ ἐν τῇ Μάχῃ τοῦ Μαρτίνου,
Αἰωνία ἡ μνήμη!*

(*) Πηγή: Νικόλαος Ἀθ. Μπᾶτσος <https://www.martino.gr/efhmerida/62--27/485-maxh-martinou> καὶ <https://el.wikipedia.org> • Ἐπιμέλ. ἡμετ.

Μνημεῖο στὴν Πλατεῖα τοῦ Μαρτίνου.